

EŞREF EDİP FERGAN

(1882-1971)

II. Meşrutiyet'le Cumhuriyet döneminin tanınmış dergilerinden *Sebilürreşâd*'ı yayımlayan gazeteci ve yazar.

Türkistan muhacirlerinden bir ailenin çocuğu olarak Serez'de dünyaya geldi. Babası İslâm Ağa, annesi Nefise Hanım'dır. Sıbyan mektebini ve rüşdiyeyi Serez'de okudu. Bu arada hâfızlığını tamamladı. Serez Müftüsü İmâdüddin Efendi'den din bilgisi ve Arapça dersleri aldı. Bir yıl Mahkeme-i Şer'iyye kâtibi olarak çalıştıktan sonra İstanbul'a gitti ve Mekteb-i Hukuk'a kaydoldu. Aynı zamanda Çemberlitaş'taki Atik Ali Paşa Camii'nde medrese derslerine devam etti. Dönemin meşhur vâizlerinin vaazlarıyla Mekteb-i Hukuk hocalarının ders takrirlerinden derlediği risâleleri bastırarak suretiyle yayın hayatına girdi. Bu yıllarda Serezli Hâfız Eşref Edip adıyla tanındı.

II. Abdülhamid'in saltanatının son yıllarında artan yenilikçi fikirlere karşı çıkmak ve İslâm birliği ideolojisini yaymak amacıyla dergi yayıncılığına ilgi duydu. Ebül'ulâ (Mardin), Mehmed Âkif (Ersoy), Mûsâ Kâzım ve Mahmud Esad gibi İslâmcı düşüncenin önde gelen bazı şahsiyetlerinin desteğiyle *Sırât-ı Müstakîm* adıyla haftalık bir dergi çıkarmaya karar verdi. 11 Temmuz 1324'te (24 Temmuz 1908) kurulan dergi 14 Ağustos 1324'te (27 Ağustos 1908) yayın hayatına girdi. 182. sayıdan sonra Ebül'ulâ'nın dâriüfünuna hoca olması üzerine tek imtiyaz sahibi kalan Eşref Edip derginin adını *Sebilürreşâd* olarak değiştirdi (24 Şubat 1327/9 Mart 1912). Bu arada Mekteb-i Hukuk'u bitirdi.

Derginin VIII. cildinin yayımına başladığı sıralarda ülkede meşrutiyet ve meşveret kavgaları devam ediyordu. Bu yıl-

larda Eşref Edip'in, dergisinde Türkçü ve İslâmcı kesimin görüşlerine geniş ölçüde yer verdiği görülmektedir. I. Dünya Savaşı'na girildikten sonra takip ettiği politikaya muhalif olduğu İttihat ve Terakkî yönetimiyle fikrî bir mücadeleye girdi. Bu sebeple 1916'dan 1918 yılı ortalarına kadar bir buçuk yıl süreyle *Sebilürreşâd*'ın yayımına ara vermek zorunda kaldı.

İttihat ve Terakkî yönetiminin I. Dünya Savaşı sırasındaki baskısının matbuata da yansımaları rağmen Eşref Edip Batıcılar'a karşı İslâm birliği ideolojisini çekinmeden savundu. Savaşın sona ermesiyle gelen parçalanma ve dağılma döneminde işgal altındaki İstanbul'da yeniden yayımladığı *Sebilürreşâd*'da başta Abdullah Cevdet olmak üzere "asrîlik" ve "Garpcılık" taraftarları ile mücadeleye devam etti. Mütareke döneminde ve İstiklâl Savaşı yıllarında ülkenin kurtuluşu için Mehmed Âkif'le beraber yayın yoluyla olduğu kadar fikrî çalışmaları ile de Millî Mücadele'ye katıldı.

Eşref Edip, işgal kuvvetlerinin ve azınlıkların baskısı İstanbul'da yayın yapma imkânını ortadan kaldıranca Anadolu'ya geçti; *Sebilürreşâd*'ı Kasım 1920'de bir süre kaldığı Kastamonu'da çıkardı. Mehmed Âkif'in Anadolu'da yaptığı vaazları yayımlayarak millî şuurun uyanmasına ve yayılmasına yardımcı oldu. Dergide, "Bugün İcmâ-ı Ümmet Anadolu'dadır" başlığını atarak Kuvâ-yı Milliye'yi doğrudan doğruya destekledi ve 3 Şubat 1921'den itibaren *Sebilürreşâd*'ı Ankara'da çıkarmaya başladı. Derginin Anadolu'nun en uçra yerlerine ve askerî birliklere ulaşmasını sağladı. Mehmed Âkif'le beraber Ankara'da Tâceddin Dergâhı'nda yayın faaliyetini sürdürürken I. ve II. İnönü muharebelerinden sonra meydana gelen Eskişehir ve Kütahya bozgunları üzerine derginin bir sayısını da Kayseri'de çıkardı. Ankara'da bulunduğu sırada Mehmed Âkif, Said Nursi ve Şeyh Ahmed es-Sennûsî ile birlikte Sivas'ta bir İslâm şûrâsının toplanması çalışmalarına katılan Eşref Edip, Millî Mücadele'nin kazanılmasından sonra tekrar İstanbul'a dönerek yayın faaliyetine burada devam etti.

Eşref Edip, Cumhuriyet'in ilânı ile şiddetli gittikçe artmaya başlayan "asrîleşme" ve "Garplılaşma" taraftarlarıyla sürekli kalem tartışmalarına girdi. Özellikle İslâm'a ve İslâm'ın temel kurumlarına yapılan saldırılara karşı çıktı. Bunun sonucu olarak diğer organları gibi *Sebilürreşâd* da zaman zaman sansüre

Eşref Edip
Fergan

Telif ve öğretim faaliyetleri yanında kendisine mektupla sorulan sorulara cevap veren Eşref Ali, hayatı boyunca gayri müslimlerin müslümanların hayat tarzı üzerindeki olumsuz etkilerini önlemeye çalıştı ve bu konuda oldukça başarı sağladı. Bununla birlikte gayri müslimlerin ilminden faydalanılması gerektiğini söyleyerek her fırsatta ilimle dinin çatışmadığını belirtmiştir.

Eserleri. Eşref Ali'ye nisbet edilen eserlerin risâlelerle birlikte 800 civarında olduğu nakledilir. Bir kısmı Arapça, çoğu Urduca olan kitapları tefsir, kıraat, kelâm, tasavvuf, ahlâk ve fıkha dairdir. Belli başlı eserleri şunlardır. 1. *Beyânü'l-Kur'ân*. Kur'an'ın Urduca tercümesi ve tefsiri niteliğinde olup on iki cilt halinde yayımlanmıştır (Delhi 1334, 1349; Thana Bhawan 1353). 2. *el-Bevâdir ve'n-nevâdir*. Çeşitli konulara dair eserlerinden seçmeler mahiyetindedir (Delhi 1365). 3. *Tensîtü't-tab' fî icrâ'il-karâ'ati's-seb'*. 4. *Bihîşt-i Ziver*. Kız öğrenciler için hazırlanmış on ciltlik bir ilmiyel kitabdır. Hindistan ve Pakistan'da pek çok baskısı yapılmış olup halen kitaba olan ilgi devam etmektedir. Eser *Requisites of Islam* adıyla Rahîm Ali tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir (Delhi 1972). 5. *Hu-ku-ku-ı Ferâ'iz* (Mülân 1960). Bunlardan başka *el-Kavlül-fâsıl beyne'l-hakkı ve'l-bâtl*, *et-Tecellî'l-azîm fî ahşeni takvîm*, *et-Tekeşşüf'an mühimmât-i'taşavvuf*, *Envârü'l-vücûd fî etvâri's-şühûd*, *Tahzîrül-ihvân'an tezvîri's-şeytân*, *Terbiyetü's-sâlik ve tenciye-tü'l-hâlik* onun tasavvuf ve ahlâkla ilgili eserlerinden bazılarıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Azîz el-Hasan, *Eşrefü's-sevânih*, Leknev 1357/1938, I-III; a.m.f., *Hâtîmetü's-sevânih*, Leknev 1362/1943 (bu kitap *Eşrefü's-sevânih*'in IV. cildi. Burada müellifin 1354 [1936] yılına kadar yazdığı eserlerin bir listesi vardır.); Abdülbârî Nedvî, *Tecdîd-i Taşavvuf u Sülûk*, Leknev 1949; a.m.f., *Câmi'u'l-müceddîn*, Leknev 1950; a.m.f., *Tecdîd-i Me'âşiyât*, Leknev 1956; a.m.f., *Tecdîd-i Ta'îlm u Teblîg*, Leknev, ts.; Abdülmeccid Deryâbâdî, *Hakîmü'l-ümme*, Azamgarh 1371/1951; Gulâm Muhammed, *Hayât-ı Eşref*, Karaçi 1951; Süleyman Nedvî, *Yâd-ı Refteğân*, Karaçi 1955, s. 283-301; Abdurrahman Han, *Şret-i Eşref*, Mülân 1375/1956; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtir*, VIII, 56-59; B. D. Metcalf, *Islamic Revival in British India: Deoband 1860-1990*, Princeton 1982, s. 132, 156, 172, 176, 180, 204, 210; a.m.f., "Ashraf Ali Thonawi", *Dictionnaire biographique des savants et grandes figures du monde musulman périphérique du XIXe siècle à nos Jours* (ed. M. Gaboriean v.dğr.), Paris 1992, s. 9-10; M. Mujeeb, *Indian Muslims*, New Delhi 1985, s. 530, 552.

A. S. BAZMEE ANSARI

uğradı. Şeyh Said isyanı üzerine Takrîr-i Sükûn Kanunu vesile edilerek birçok gazete ve dergiyle birlikte *Sebilürreşâd* da kapatıldı (6 Mart 1341/1925, sy. 641). Eşref Edip tevkif edilerek Şark İstiklâl Mahkemesi'ne gönderildi. Önce Ankara'ya, daha sonra Diyarbakır'a götürülüp muhakeme edildi. *Sebilürreşâd*'ın yayımını durdurmak şartıyla 13 Eylül 1925'te serbest bırakıldı. Bunun üzerine Eşref Edip yayın faaliyetlerine Âsâr-ı İlmîyye Kütüphanesi adı altında eserler yayımlayarak devam etti. Bu dönemde daha çok Doğu ve Batı'nın tanınmış müelliflerinin eserlerini risâleler halinde neşretti. 1932'de Mısır'a giderek o yıllarda Hilvan'da yaşayan Mehmed Âkif'le görüştü.

Tek parti döneminde *Sebilürreşâd*'ın eski yazar kadrosundan hayatta kalanlarla sohbet toplantıları düzenleyen Eşref Edip, Maarif Vekâleti'nin yayımladığı *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki yanlış ve eksik maddeleri tenkit ederek doğrularını göstermek amacıyla İzmirli İsmail Hakkı, Kâmil Miras ve Ömer Rıza Doğrul'la birlikte *İslâm - Türk Ansiklopedisi* ve *İslâm - Türk Ansiklopedisi Mecmuası*'nı çıkarmaya başladı (Ekim 1940).

Sebilürreşâd'ın eski yazı kadrosunun giderek zayıflamasına ve bir kısmının politikaya atılarak Cumhuriyet Halk Partisi içinde yer almasına rağmen Eşref Edip yirmi iki yıl sonra Mayıs 1948'de *Sebilürreşâd*'ın yayımına yeniden başladı. Bu yıllarda Eşref Edip dergide Ömer Rıza Doğrul, Kâzım Nami Duru, Cevat Rifat Atilhan, Tâhir Olgun, Ali Fuat Başgil ve Hasan Basri Çantay'ın yazılarına yer verdi. *Sebilürreşâd*'ın yayımını Şubat 1966'ya kadar 362 sayı devam ettirdi. Eşref Edip bu sırada birçok yazarla kalem tartışmasına da girmiştir. Nitekim Ahmet Emin Yalman'la aralarında çıkan polemik sonucu, 1953'te Malatya'da Ahmet Emin Yalman'a düzenlenen suikast üzerine tutuklanmıştır.

Dinî, ahlâkî ve siyasî konularda sade bir üslûpla devamlı yazılar yazan Eşref Edip, özellikle *Sebilürreşâd*'ın ikinci devresinde derginin bütün yükünü tek başına omuzlamış ve bu dönemdeki yazılarında daha çok misyoner faaliyetleri üzerinde durmuştur. *Sebilürreşâd*'ın yayımını 1966'da durduran Eşref Edip ayrıca *Tevhîd-i Efkâr*, *Yeni Sabah*, *Millet*, *Diyanet*, *Yeni Asya*, *Yeni İstiklâl*, *Bugün*, *Sabah*, *İttihad* gibi dergi ve gazetelere de yazılar yazmıştır.

Eşref Edip Âsâr-ı İlmîyye Kütüphanesi adı altında birçok âlimin eserleri yanında bilhassa Mısır ve Hint müslümanları ile Batılı mühtedilerin eserlerini yayımlamaya gayret gösterdi. Kendi hayat mücadelesi içinde sürekli olarak İslâm birliği ideolojisi doğrultusundaki basını destekledi. Neşrettiği kitaplar arasında Tâhir Olgun, Mûsâ Kâzım, Babanzâde Ahmed Naim, Ali Himmet Berki, Mehmed Âkif Ersoy ve İsmail Hami Danişmend'in eserleri önemli bir yer tutmaktadır.

Hayatının sonlarına doğru yayımladığı *Kara Kitap* adlı eserinden dolayı yargılanarak beraat eden Eşref Edip Aralık 1971'de vefat etti ve Edirnekapı Şehitliği'ne defnedildi.

Eserleri. Eşref Edip'in başlıca eserleri şunlardır: 1. *Mehmed Âkif - Hayatı, Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları* (I-II, İstanbul 1938-1939). Yakın mücadele arkadaşları olarak yıllarca beraber bulunduğu Mehmed Âkif'i her yönüyle tanıtan, değerlendiren, yer yer hâtrât özelliği taşıyan bu eser onun hakkında yazılmış kaynak kitapların başında gelmektedir. 2. *İnkılâp Karşısında Âkif - Fikret, Gençlik - Tan'cılar: Kurtuluş Harbi'nin Kaynağı İstiklâl Marşı mı, Tarih-i Kadîm mi?* (İstanbul 1940). 3. *Misyoner ve Müsteşriklerin Yazdıkları İslâm Ansiklopedisi'nin İlmî Mahiyeti* (İstanbul 1941). 4. *Pembe Kitap: Tevfik Fikret'i Beş Cepheden Kırk Muharririn Tenkitleri* (İstanbul 1943). Yaşadıkları dönemde birbirleriyle fikrî çatışmaya giren, vefatlarından sonra da taraftarlarınca âdetâ dinsizlik-dindarlık, Batıcılık-İslâmcılık düşüncelerinin sembolü haline getirilen iki şairden Tevfik Fikret'in ahlâk, seciye ve mizacına dair devrin çeşitli yazarlarına ait tesbitlerin yer aldığı küçük bir derlemedir. 5. *Çocuklarımıza Din Kitabı* (4 kitap, İstanbul 1944-1949). 6. *İslâm Ansiklopedisi'nin İlmî Mahiyeti* (İstanbul 1946). 7. *Risale-i Nur Müellifi Bediüzzâman Said Nur Hayatı Eserleri Mesleği* (İstanbul 1950). 8. *Kur'an - Garp Mütefekkirlerine Göre Kur'an'ın Azamet ve İhtişamı Hakkında Dünya Mütefekkirlerinin Şehadetleri* (İstanbul 1958). 9. *Bediüzzaman Said Nur ve Nurculuk* (tenkit-tahlil, İstanbul 1963). 10. *Risale-i Nur Muarızı Yazarların İsnadları Hakkında İlmî Bir Tahlil* (İstanbul 1965). 11. *Kara Kitap - Milleti Nasıl Aldattılar? Mukaddesatına Nasıl Saldırdılar?* (İstanbul 1967). Kadir Mısıroğlu'nun kendisinden naklettiğine göre Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde hilâfetin kaldırılması tartışmaları sırasında Karahisârisâhib (Afyonkarahisar) mebusu Hoca Şükrü Efendi'nin (Çelikalay) adıyla yayımlanan *Hilâfet-i İslâmiyye ve Büyük Millet Meclisi* (Ankara 1339; yeni harflerle İstanbul 1994) isimli risâleyi de Eşref Edip kaleme almış, Hoca Şükrü Efendi'nin dokunulmazlığından faydalanarak onun adıyla yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kadir Mısıroğlu, *Osmanoğullarının Dramı*, İstanbul 1974, s. 110; Mâhir İz, *Yılların İzi*, İstanbul 1975, s. 139, 145, 238, 339; Mehmet Emin Erişirgil, *İslâmcı Bir Şairin Romanı*, Ankara 1986, tür.yer.; Mithat Cemal [Kuntay], *Mehmet Akif Ersoy - Hayatı - Seciyesi - Sanatı*, Ankara 1986, tür.yer.; Sadık Albayrak, *Siyasî Boyutlarıyla Türkiye'de İslâmcılığın Doğuşu*, İstanbul 1989, tür.yer.; Tahir Olgun, *Matbuat Alemindeki Hayatım ve İstiklâl Mahkemeleri* (haz. Sadık Albayrak), İstanbul 1990, tür.yer.; İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, İstanbul 1994, III, 13-14; *Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşâd koleksiyonu*, İSAM Ktp., nr. 125; Y. Serdar Çınar, "Fergan, Eşref Edip", *TDEA*, III, 193-194.

SADIK ALBAYRAK

EŞREF EFENDİ

(bk. ABDURRAHMAN EŞREF EFENDİ).

EŞREF-i GAZNEVİ

(أشرف غزنوی)

Zü'ş-şehâdeteyn Seyyid
Eşrefüddîn Ebû Muhammed Hasen
b. Muhammed Hüseyinî
(ö. 556/1161 [?])

İrânlı şair ve vâiz.

Seyyid Hasan-ı Gaznevî adıyla da tanınır. Nisbesinden Gazneli olduğu ve kaynaklardaki bazı kayıtlardan VI. (XII.) yüzyılın ilk yarısında yaşadığı anlaşılmaktadır. Şiirlerinde genellikle Hasan mahlasını kullanmıştır. Çağdaşları tarafından kendisine verilen Seyyid Eşref lakabı ve şiirlerindeki mahlası sebebiyle tezkirelerde Seyyid Eşref veya Hasan-ı Gaznevî adı altında yer alır. Senâî'nin *Kârname-i Belh* adlı eseriyle diğer bazı kayıtlardan, Gazneli II. Mesud döneminde (1099-1115) şiirle meşgul olduğu, Kemâlüddeve Şîrzâd (1115-1116) ve Sultânüddeve Arslan (1116-1117) dönemlerinde de saray şairleri arasında yer aldığı öğrenilmektedir. Behram Şah (1117-1157), tahta geçince onun için bir kutlama şiiri yazdı ve bundan sonra yıllarca Behram Şah'ın sara-